

Semiidi jumala Eli ja sumeri jumala Enki segunemine

Peeter Espak

Vahemere idaranniku ja Süüria aladel oli juba kolmandal aastatuhandel panteoni peajumaluseks El. Selle jumaluse nimi tähendabki lihtsalt 'jumal' (akadi *ilum*) ja sellisena on see kasutusel jumal Jahve ühe nimevormina ka Vanas Testamendis. Vastava iidse semiidi jumaluse muistsem ajalugu on aga täis aspekte, mida päris täpselt ei suudeta mõista veel siiani. Eriti põnev on tähelepanek, et juba iidsetest aegadest saadik, vähemalt II eelkristliku aastatuhande algusest on jumal El olnud selgelt seotud ühe sumeri peajumala Enki funktsioonide ja iseloomuga. Paiguti ei tundu vale käsitada neid kahte, teineteisest rohkem kui tuhande kilomeetri kaugusel tekkinud kontseptsiooni ajalooliste perioodide kirjalike andmete põhjal vähemalt Süüria alade kontekstis kahe jumaluse sulamina.

Üks kõnekamaid tõestusi sumeri Enki ja semiidi Eli sulandumisest on Süüria aladel paiknenud iidsest Mari linnast leitud kuninglik raidkiri, mis asetseb Mari valitseja Puzur-Eštari dioriitkujul. Kuju ise on pühendatud Puzur-Eštari hüvangu nimel jumal Enkile (Feliu 2003: 59–60). Tura-Dagani poeg Puzur-Eštar peaks olema kõikide eelduste kohaselt Uus-Sumeri Ur III dünastia viimase valitseja Ibbi-Su'eni kaasaagne (Gelb 1992: 154, 157). Tekstis mainitakse jumal Enkit kui „jumalate nõukogu esimeest“ (Frayne 1993: 445–446).

Puzur-Eštar 1, 1–21:

<i>tu-ra</i> ^d <i>-da-gan</i>	Tura-Dagan,
GÌR.NÍ[TA]	valitseja
<i>ma-rí</i> ^[ki]	Mari riigis;
<i>puzur</i> ₄ <i>-eš</i> ₄ <i>-tár</i>	Puzur-Eštar,
GÌR.NÍTA	valitseja,
DUMU-š <i>u</i>	tema poeg;
<i>a-na</i> ^d [EN.KI]	[Enki]le
<i>be-al</i> [UNKEN]	[jumalate nõukogu] isandale,
AN.[DÛL-š <i>u</i>]	k[uju iseendast]
<i>a-[na ba-la-ti-š<i>u</i>]</i>	o[ma elu nimel]
[A.MU.RU]	[pühendas].
[š <i>a</i> DUB]	[Kes iganes]
[š <i>u-a-ti</i>]	[seda]
[<i>u-š</i>] <i>a-sà-[ku]</i>	[ee]mal[daks]:
^d INANNA	Inanna,
^d <i>da-gan</i>	Dagan,
<i>ú</i> ^d EN.KI	ja Enki,
<i>be-al</i> UNKEN	jumalate nõukogu esimees,
SUHUŠ-š <i>u</i>	tema sugupõlve/vundamendi
<i>li-sú-ha</i>	kiskugu nad välja
<i>a-dì si-tár ki-š<i>u</i></i>	niikauaks, kuni kirjakuust maa peal kestab!

Mainitud nõukogu (sumeri unken) on selge viide „jumalate nõukogule“ ning nagu Ugariti tekstidest teada, oli selle nõukogu esimeheks või eesistujaks jumal El, Sumeris aga hoopiski jumal Enlil (Lambert 1985: 537). Näib tõenäoline, et El ja Enki on vähemalt siinses tekstis täielikult samastatud. Kuid järelduste tegemine muistsete jumaluste tuhandete aastate pikkuse evolutsiooni iseloomu kohta ei oleks ainult ühe teksti põhjal kohane. Tekstist nähtuvat kinnitab aga suur hulk religiooniloolisi sarnasusi, mille ignoreerimine pole võimalik, kui võrrelda Eli ja Enki sarnasust sumeri ja semiidi mütoloogias (vt Espak 2015: 66–70).

Juba Marvin H. Pope osutas Eli ja Enki atribuudi või iseloomuomaduse ‘tarkuse’ (Eli — *hkm*, Enki — *géštu*) sarnasusele (1955: 43) — mõlemad on tarkusejumalad. Eli ja Enki tarkusekontseptsioonide suurele sarnasusele juhvivad tähelepanu ka Manfred Dietrich ja Oswald Loretz

(1992: 34–36), kes näitavad selgelt (1999: 172), et Ugariti materjalis kasutatakse Eli atribuuti *hrš* ('teadja, *Weiser*') paralleelselt 'tarkuse majaga': „*bt il || bt hrš 'Haus des El || Haus des Weisen'*“ (KTU 1.12 II 60–61). Nagu teame, nimetati ka mitmeid Enki templeid 'tarkuse majadeks' (*é-géštu*) (vt George 1993: 91).

Samuti on mõlemad jumalad inimkonna vastu heasoovlikud ja neid saab nimetada (inimkonna) loojajumalusteks. Üks luviidi-foiniikia kakskeelne tekst *Karatepest* kirjeldab Eli kui maa loojat. Luviidi tekst näib aga samastavat Eli jumalanimega ^d*i-ia-sá*, mis on luviidi nimi Babüloonia jumala Ea kohta, kes omakorda oli semiidi nimeks sumeri jumalale Enkile (vt Lawson Younger 1998: 21 III 18; Çamdel 1989: 54, foiniikia *'il qn 'rs*. Vt Weippert 1997: 117 El-Elyon Genesises (14, 19) kui „taeva ja maa looja“. Vt Bron 1979: 186–187; Hawkins, Morppurgo 1978: 118: LXXIII; Hawkins, Morppurgo 1975: 125).

Jean-Marie Durand (2008: 223) aga ei leia, et antud teksti alusel saaks teha põhjanevaid järeldusi ning peab Ea ja Eli samastamist üpriski hiliseks nähtuseks. Tema järeldusega võib igati nõustuda selles mõttes, et tõepoolest ei saa I eelkristliku aastatuhande materjalide põhjal teha kõikehaaravaid järeldusi III või II aastatuhande religiooniloo kohta. Aga kui jälgida üldist konteksti, lisab ka iga hilisem tekst, mis üksiknäitena ei oleks pädev, lõppjäreldustele kaalu juurde. Nagu väidab Baruch Margalit, on sarnasused Enki/Ea ja Eli vahel veel teisteski aspektides erakordsed. Mõlemad on tüüpilised tarkusejumalad ning mõlemad elavad maa-alustes (mage)vee piirkondades — Enki Tigrise ja Eufrati kokkupuutepunktis Eridus, El aga „kaksiksügavike“ juures.¹ Margalit toob välja, et mõlemad on ühtlasi ka selgelt rahumeelsed ja vägivallast hoiduvad jumalused. Wilfred G. Lambert osutab samuti, et Ugariti müütide järgi elas El kahe jõe ja mere lätete juures,² mis on lähim ekvivalent sumeri-akadi Abzule (Lambert 1985b: 451). M. H. Pope aga võrdleb Eli kosmilist mäge ja elupaika *hršn'* sumeri „kosmilise mäe“ hur-sag'iga (1955: 71) ning leiab, et vastav kontseptsioon võib olla seotud sumeri Abzuga. Tõepoolest, sumeri tekstides tuleb selline võimalus esile, sest ka Enki templeid ja elupaika on nimetatud pühaks või puhtaks mäeks, nagu näitab Sumeri

¹ *b'dt thmtm (RS 24.244) — 'at the confluence of the twin-deeps'* (Margalit 1981: 139).

² *mbk nhrm qrb apq thmtm — 'the sources of the (two) rivers, within the springs of the (two) seas.'*

Templihümnnide rida 4: *é-du₆-kù*. W. G. Lambert järeldab, et Maris oligi El samastatud Enki/Ea kujuga: mõlemal on sarnased iseloomujooned ja neid tituleeritakse jumalate nõukogu esimeesteks: *be-al UNKEN* (Lambert 1985b: 537–538). E. Lipinski leiab, et ka Ugariti mütoloogias on Eli ja Enki/Ea vahel suuri sarnasusi, sest nii El kui ka Ea elutsevad vete keskel, El kannab nagu Eagi hurriidi traditsioonis tiitlit ‘kuningas’ (*mlk*) ning ka Eli tituleeritakse „olendite loojaks“ (*bny bnwt*), nagu on Mesopotaamia mütoloogias ja kosmogoonias (Lipiński 1988: 143) Ea puhul tuvastatav. Ugariti mütoloogias on Eli või Ilu epiteet „heasoovlik, heatahtlik“ (*ltpn ’il dp’id*). Kui võtta arvesse, et Ilu tähendabki lihtsalt „jumal“ (Healey 1998: 349–350), ei pruugi *ltpn* olla üksnes Eli kohta käiv omadussõna või epiteet, vaid võib olla isegi selle jumaluse pärisnimeks. Eli iseloomujooned loojajumaluse ja heasoovliku jumalana kajastuvad kahtlemata ka Vana Testamenti jumala YHWH hilisemates karakteristikutes (vt Smith 2002: 39–40).

Kas Enki oli Maris otseselt samastatud semiidi jumala Eliga, ei ole siiski teada. Nende seostamine ja võimalik assimileerimine toimus suure tõenäosusega seetõttu, et Enki kui loojajumalus ja inimkonnale heatahtlik jumalus oli oma olemuselt Elile lihtsalt väga lähedane. Selline seos sai tekkida üldse seeläbi, et Mesopotaamia mütoloogilised lood ja folkloor olid jõudnud muistse Süüria aladele juba vähemalt III aastatuhande keskpaigaks, nagu tõestavad ka Eblast leitud sumeri müüdid (vt Dietrich, Loretz 1997: 138). Hilisem Ugariti mütoloogia samastab Enkit ja Ead juba Ugariti käsitöökunsti jumaluse *Ktr-w-hss’ga*, mis toimus tõenäoliselt seetõttu, et ka Enki oli Mesopotaamia mütoloogias üks tähtsamaid käsitöölise jumalusi (*Ibid.*: 138–139).

Ka Akadi ajastul kasutati ametlikes tekstides nimekuju Enki, samal ajal kui isikunimedes esines teofooriline semiidi element Ea. Mari tekstides kohtab sama tendentsi. H. Limet on järeldanud, et kuna isikunimedes kasutati just semiidi elemente, võib pidada sumeri nimede kasutamist ametlikes tekstides pigem nn sumeriseerivaks fassaadiks (Limet 1976: 92). Limet’ arvamus näib olevat aga liiga üldistav ja arusaam, nagu võiks sumeri nn kardina tagant leida hoopiski ehtsate semiidi jumalate kuju, ülearu konstrueeritud. On selge, et Enki ja Eli samastamine oli pikk protsess — väga mitmete eri varjundite, müütide ja folkloori segunemisel ning rahvaste liikumisel tekkinud nähtus. Kogu olemasolevat materjali arvesse võttes tundub kahe jumala samastamise või segunemise eitamine siiski pigem võimatu.

Kirjandus

- B r o n , François 1979. *Recherches sur les inscriptions phéniciennes de Karatepe*. Centre de Recherches d'Histoire et de Philologie de la IVe Section de l'École pratique des Hautes Études. (Hautes Études Orientales 11.) Paris: Librairie Droz; Genève: Librairie Champion
- Ç a m b e l , Halet 1998. *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. 2: Karatepe-Aslantas*. (Untersuchungen Zur Indogermanischen Sprachund Kulturwissenschaft, Vol. 6.) Berlin–New-York: Walter de Gruyter
- D i e t r i c h , Manfred; Oswald L o r e t z 1992. Die Weisheit des ugaritischen Gottes El im Kontext der altorientalischen Weisheit. — *Ugarit-Forschungen*, B. 24, S. 31–38.
- D i e t r i c h , Manfred, Oswald L o r e t z 1997. Wohnorte Els nach Ugarit- und Bibeltexten: Eine Studie zu ug. *gr ll || hr m'd* und he. *hr m'd || yrky spwn* (KTU 1.2 I 20; Jes 14,13). — *Ugarit-Forschungen*, B. 29, S. 123–149
- D i e t r i c h , Manfred; Oswald L o r e t z 1999. Das ugaritische Gottesattribut *hrš* “Weiser, handwerklich Tüchtiger.” Eine Studie über die Götter El, Ea/Enki, Ktr-w-hss und Hyn. — *Ugarit-Forschungen*, B. 31, S. 165–173
- D u r a n d , Jean-Marie 2008. La religion amorrite en Syrie à l'époque des archives de Mari. — G. del Olmo Lete (éd.). *Mythologie et Religion des Sémites Occidentaux*. Volume I: *Ébla, Mari*. (Orientalia Lovaneiensia Analecta 162.) Leuven–Paris–Dudley: Peeters and Departement Oosterse Studies, p. 163–716
- E s p a k , Peeter 2015. *The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology*. Wiesbaden: Haarassowitz Verlag
- F e l i , Lluís 2003. *The God Dagan in Bronze Age Syria*. (Culture and History of the Ancient Near East 19.) Leiden–Boston: Brill
- F r a y n e , Douglas R. 1993. *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)*. (The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods, Vol. 2.) University of Toronto Press
- G e l b , Ignace J. 1992. Mari and the Kish Civilization. — G. D. Young (Ed.). *Mari in Retrospect: Fifty Years of Mari and Mari Studies*. Winona Lake: Eisenbrauns, pp. 121–202.
- G e o r g e , A. R. 1993. *House Most High: The Temples of Ancient Mesopotamia*. (Mesopotamian Civilizations, Vol. 5.) Winona Lake: Eisenbrauns
- H a w k i n s , J. D.; D a v i e s A. M o p u r g o 1975. Hieroglyphic Hittite: Some New Readings and their Consequences. — *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1975, No. 2, pp. 121–133

- H a w k i n s , J. D.; D a v i e s A. M o p u r g o 1978. *On the problems of Karatepe: The hieroglyphic text.* — *Anatolian Studies*, Vol. 28, pp. 103–119
- H e a l e y , John F. 1998. The Kindly and Merciful God: On Some Semitic Divine Epithets. — *Alter Orient und Altes Testament*, Vol. 250, pp. 349–356
- L a m b e r t , Wilfred G. 1985. The Pantheon of Mari. — *Mari: Annales de Recherches Interdisciplinaires* (MARI) 4, pp. 525–539
- L a m b e r t , Wilfred G. 1985b. Trees, Snakes and Gods in Ancient Syria and Anatolia. — *BSOAS* 48, pp. 435–451
- L a w s o n , Younger K. 1998. The Phoenician Inscription of Azatiwada: An Integrated Reading. — *Journal of Semitic Studies*, Vol. 43, pp. 11–46
- L i m e t , Henri 1976. Le panthéon de Mari à l'époque des šakkanaku. — *Orientalia* 45, p. 87–93
- L i p i n s k i , Edouard 1988. Éa, Kothar et El. — *Ugarit-Forschungen*, B. 20, S. 137–143
- M a r g a l i t , Baruch 1981. The Ugaritic Creation Myth: Fact or Fiction? — *Ugarit-Forschungen*, B. 13, S. 137–145
- M a r g a l i t , Baruch. The Ugaritic Poem of Aqht: Text, translation, commentary. (BZAW 182.) Berlin–New York: Walther de Gruyter, 1989
- P o p e , Marvin H. 1955. *El in the Ugaritic Texts*. Leiden: Brill
- S m i t h , Mark S. 2002. *The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel*. Grand Rapids Michigan: Eerdmans Publishing
- W e i p p e r t , Manfred 1969 (1997): Elemente phönikischer und kilikischer Religion in den Inschriften des Karatepe. — Manfred Weippert. *Jahwe und die anderen Götter. Studien zur Religionsgeschichte des antiken Israel in ihrem syrisch-palästinischen Kontext.* (Forschungen zum Alten Testament 18.) Tübingen: Mohr Siebeck, S. 109–130